

СТРУКТУРНА МОДЕЛЬ СИСТЕМИ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИРОДОГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК СЕГМЕНТУ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

STRUCTURAL MODEL OF A SYSTEM OF INSTITUTIONAL SUPPORT OF NATURAL ECONOMIC MANAGEMENT AS A SEGMENT OF NATIONAL ECONOMY

У статті досліджено сучасне науково-методологічне підґрунтя інституціоналізації природогосподарювання як сегменту національної економіки. Запропоновано та обґрунтовано модельну конструкцію системи інституційного середовища природогосподарювання, змістовна характеристика її основних складових: цільових функціоналів, механізмів та інструментів, інституцій, ефектів дії.

Ключові слова: природогосподарювання, національна економіка, інституціоналізація, інституційне середовище, первинні (фундаментальні) та вторинні (детермінуючі) інститути, цільові функціонали, механізми та інструменти, інституції, ефекти дії.

В статье исследовано современное научно-методологическое обоснование институционализации природохозяйствования как сегмента национальной экономики. Предложено и обосновано модельную конструкцию системы институциональной среды природохозяйствования, содержащая характеристика основных со-

ставляющих: целевых функционалов, механизмов и инструментов, институтов, эффектов действия.

Ключевые слова: природохозяйствование, национальная экономика, институционализация, институциональная среда, первичные (фундаментальные) и вторичные (детерминирующие) институты, целевые функционалы, механизмы и инструменты, институты, эффекты действия.

In Article conducted Study Modern scientific methodical rationale institutionalization of natural resources As a segment of the National economy. Proposals and substantiated model constructions system institutional environment natural resources, a meaningful characteristics of her major components: targeted functional of tools and mechanisms, institution, effect actions.

Key words: natural resources, National economy, institutionalization, Institutional Wednesday, primary (fundamental) and secondary (determinate) Institutes, targeted functional, of tools and mechanisms, institution, effect actions.

УДК 330.837:330.15

Крутякова В.І.

директор

Інженерно-технологічний інститут

«Біотехніка»

Національної академії аграрних наук

України

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку національної економіки проблеми раціонального, індустріально-орієнтованого та скерованого у векторах сталості, природогосподарювання набувають значної ваги у зв'язку з потужним впливом останнього, як сегменту національної економіки, на економічну ситуацію в країні, стан та рівень її економічної безпеки, прогресуючого розвитку продуктивних сил тощо [1,2]. Усе це вимагає формування дієвої системи інституційного забезпечення природогосподарювання, яка дозволить мобілізувати зусилля щодо інтенсифікації і підвищення економічної результативності природогосподарської діяльності, її соціальної справедливості та ресурсно-екологічної безпеки.

Таким чином може бути створено об'єктивні передумови реального переходу України на нову модель природозберігаючої соціально-орієнтованої економічної поведінки.

На сьогодні проблема наявності незадовільного інституційного середовища, яка призводить до розбалансування соціально-економічних відносин щодо раціонального використання потенціалу природно-ресурсних активів розвитку, є реальністю. Сучасне інституційне середовище керованого упорядкування соціальних, екологічних та економічних інтересів характеризується обмеженістю мотиваційної основи для їх реалізації, яка

визначається тимчасовою наявністю інституційного вакууму чи «інституціональних пасток» [3].

За об'єктивною оцінкою І.К. Бистрякова [4] розвиток оновленого інституційного середовища повинен стосуватися інтегрального потенціалу природно-ресурсних активів, зокрема, земельних, водних, лісових ресурсів, надр, який є основою забезпечення сталого розвитку.

Аналіз стану досліджень та публікацій за означеною проблемою. Проблематика, пов'язана із інституційним перетвореннями у природно-ресурсному секторі, вже давно є предметом наукового пошуку, що особливо проявляється в працях Б. Данилишина, Є. Хлобистова, І. Бистрякова, В. Голяна, М. Хвесика, В. Пилипіва, С. Харічкова, З. Герасимчук, О. Рубеля та інших. Однак, систематизації структурованих та комплексних підходів щодо впорядкування інституційного середовища організації відносин природогосподарювання поки що не спостерігається.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Для вирішення завдання побудови модернізаційної моделі інституційного середовища природогосподарювання як сегменту національної економіки, перш за все, необхідно забезпечити узгодженість окремих пріоритетів економічної та ресурсно-екологічної політики з метою як врахування екологічного фактора при

розробці і реалізації перспективних господарських проектів, так і забезпечення економічної ефективності реалізації програм та заходів щодо природозбереження, зокрема, екологізації окремих сфер господарської діяльності.

Перспективна модель інституційного середовища природогосподарювання має ґрунтуватися на симбіозі традиційних інститутів та нових інститутів, що вже вмонтовані або ж вмонтовуються як в інституційне середовище використання природно-ресурсних активів природогосподарювання, та само і безпосередньо в сферу господарської діяльності їх використання.

Саме на поєднанні інструментів державного регулювання та ринкового саморегулювання має базуватись система управління природогосподарюванням.

Постановка завдання. Метою статті є аналітична систематика принципів засад системної будови інституційного середовища природогосподарювання як сегменту національної економіки та обґрунтування його структурно-функціональної конструкції, інноваційною ознакою якої має стати виокремлення блоку базових (первинних інститутів) та блоку похідних (вторинних) інститутів, що у поєднанні визначають комплекс формальних норм та правил поведінки суб'єктів природогосподарювання на засадах сталого розвитку взаємовідносин економіки та навколишніх - соціального і природного-середовищ.

Викладання основного матеріалу. Загально-визнане розуміння інституціоналізації—це процес визначення і закріплення норм, правил, статусів і ролей, приведення їх в систему, здатну діяти у напрямі задоволення певної суспільної потреби. Це визначення системи поглядів на суспільство та економіку, в основі якої лежить категорія інституту, що складає основу соціально-економічних побудов. Основоположниками класичного інституціоналізму є Т. Веблен, Дж. Коммонс, У. Мітчел. Їх теорія ґрунтується на дослідженні економічних процесів через право і політику, тобто вони підходять до аналізу проблем сучасної економічної теорії за допомогою інших наук, використовуючи при цьому індуктивний метод. Представники сучасного інституціоналізму (Д. Норт, Р. Коуз та інші) [5] розглядають інститути як правила гри, що представляють собою формальні (конституції, закони, права власності) та неформальні (табу, звички, традиції) обмеження, Інститути - це правила та механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують взаємодію між людьми. Вони є певними конструкціями, які формуються у свідомості людини. Метою їх створення є удосконалення організації суспільства через систему стандартних обмежень. Для практичного втілення мети створюються відповідні інституції - структури (установи, організації, підприємства),

які в процесі діяльності виступають чинниками інституційного розвитку.

Інститути створюються не тільки як обмежувальні рамки поведінки людей, але і як інструменти, що задають структуру мотивації взаємодії людей в політиці, соціальній сфері, економіці, а також як своєрідний продукт, що задовольняє потребу в правилах, іманентних елементах поведінки, нормативах, планах тощо. Вони визначають основи раціональної поведінки економічних суб'єктів та виконують важливу роль в суспільстві, забезпечувати збалансованість розвитку. Загально-визнаною функцією інститутів є така - через норми, правила, організації впливати на індивідуальну поведінку та опосередковано забезпечують отримання інформації про природу поведінки економічного агента, його життєздатність та послідовність дій [4]. Важливою стороною природи інститутів є їх конфліктні передумови. Інститут народжується не тільки як автоматичний спосіб раціоналізації дій, що повторюються, але ще і як спосіб узгодження інтересів, які не співпадають, та цілей взаємодіючих суб'єктів. Інститути утворюють складну систему відносин, елементи якої досить взаємопов'язані. Випереджаючий розвиток одного або кількох інститутів не призводить до загального посилення та динамічного розвитку всієї системи завдяки відставанню в розвитку інших.

Синергетичний ефект інститутів виникає та проявляє себе позитивно на економіку тільки у випадку, коли інститути узгоджені між собою за напрямом дій економічних агентів. Тому важливим є дослідження не тільки окремих інститутів, але і їх взаємозв'язків, тобто всієї системи загалом.

Домінуючою точкою зору на теперішній час є така: існуюча інституційна структура національної економіки у повній мірі не відповідає новим викликам економічних перетворень через наявність значного потенціалу системних суперечностей, що виникають через низьку адаптованість до сучасних ринкових реалій інститутів, що залишились від командно-адміністративної системи централізованого управління, та через слабку придатність активно вливатись у відтворювальний процес інститутів, породжених трансформаційними змінами [6].

Інститути, не виконують своєї основної функції: а саме - забезпечення справедливих правил гри між основними суб'єктами економічних відносин, послаблення численних антагонізмів, що викликані майновим розшаруванням населення та структурною розбалансованістю господарського комплексу. Крім того, існуюча інституційна надбудова національного господарства не сприяє формуванню нової моделі суспільних відносин, що базувалася б на принципах інноваційності та демократизму. Все це гальмує розвиток системи національної економіки в напрямку інтеграції у міжнародний та регіональні економічні простори.

Формування сучасного інституційного середовища національної економіки—це сприятлива нагода для залучення вітчизняних та іноземних інвестицій, подальшої структуризації господарського комплексу, скорочення асиметрії соціально-економічного розвитку. Від того, наскільки повноцінним буде інституційне середовище окремих ланок господарської діяльності, й залежить реалізація економічних і соціальних пріоритетів, а саме забезпечення наявності таких інститутів, що прискорюватимуть процеси інтернаціоналізації, комерціалізації, а також демократизації окремих сфер життєдіяльності.

Одним із базових, традиційних інститутів, який є предметом детального наукового аналізу як відносно окремих природних об'єктів, так і в комплексі, є інститут власності на природно-ресурсні активи сфери природокористування [7]. Він регулює відносини між суб'єктами господарювання, що склалися в зв'язку з присвоєнням, використанням природних ресурсів, відтворенням та охороною навколишнього природного середовища. Сьогодні в зв'язку зі змінами в політичній, економічній та правовій системах в його змісті з'явилися нові аспекти. Власність, будучи суспільним інститутом та найбільш активним фактором успішного здійснення ринкових реформ, може створити адекватне своїй економічній природі інституційне середовище і за державної підтримки збалансувати його структуру.

Робоча гіпотеза авторського підходу до проблеми полягає у тому, що інституційне забезпечення сфери залучення потенціалу природно-ресурсних активів у економіку - це створення економіко-правового середовища забезпечення просторових умов для збалансованого функціонування соціо-економіко-екологічних систем, які становлять базис підвищення ефективності використання продуктивних сил природи в господарській діяльності. У практичному аспекті - це визначення сукупності понять та організаційних заходів щодо управління елементами і зв'язками між господарськими та ресурсно-екологічними системами, спрямованих на їх збалансоване функціонування.

Метою функціонування інститутів розвитку соціо-еколого-економічної системи є необхідність задоволення зростаючих потреб суспільства шляхом вирішення триєдиного завдання: раціонального природокористування та відтворення потенціалу природно-ресурсних активів при збереженні якості навколишнього середовища. Специфіка функціонування інсти-

тутів в межах цієї системи полягає в тому, що вони виконують функцію регулятора природно-ресурсних відносин, в які вступають господарюючі суб'єкти, та узгоджують їх інтереси шляхом трансформації формальних інститутів раціонального природокористування в неформальні та забезпечувати збалансованість розвитку [4].

При інституційному підході до господарської діяльності відбувається, так зване, сканування самої системи, що дає можливість аналізувати, прогнозувати і рекомендувати її подальші зрушення. Принципи інституціоналізму в кінцевому підсумку формують конструкцію організації господарської діяльності. Інституціоналізовані принципи природогосподарювання регулюють зовнішні ефекти, як прибуткові, так і навпаки - шкідливі.

Формування сучасних природно-ресурсних відносин потребує системних трансформацій інституційного середовища в напрямі забезпечення активізації процесів розвитку форм власності на природні ресурси; комплексної фінансово-економічної оцінки природних ресурсів та їх екосистемних властивостей, корпоратизації економічного простору як передумови включення природних й екологічних ресурсів в економічний обіг.

Доцільно інституційне середовище раціонального природогосподарювання формувати на засадах створення єдиної системи гармонізації інтересів економіки, суспільства та природи шляхом забезпечення ефективних форм партнерства влади, держави, бізнесу, що базуються на принципах солідаризації, корпоратизації відповідальності. Влада і бізнес повинні спільно шукати нові механізми й інструменти партнерства і концентруватися на формулюванні нових пропозицій по їх створенню.

Визначення напрямів інституційного забезпечення раціонального використання потенціалу природно-ресурсних активів в сфері природогосподарювання потребує особливої уваги щодо ціле-

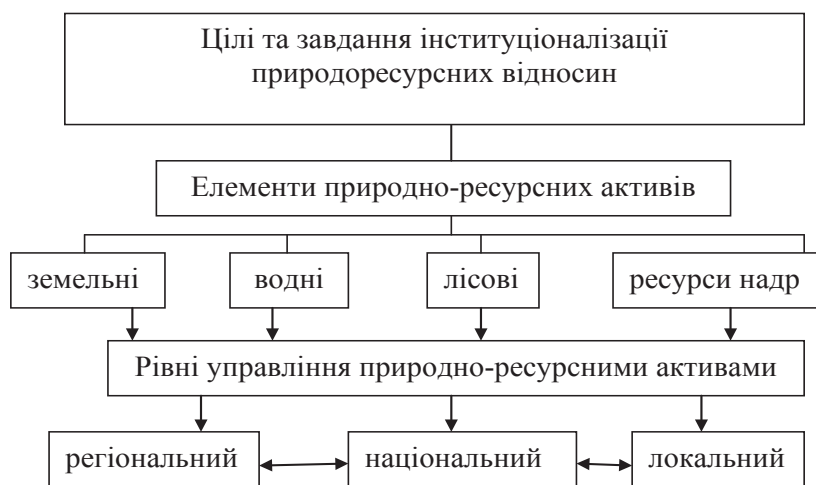

Рис. 1. Схема забезпечення інституціоналізації природно-ресурсних відносин

полягання та деталізації завдань такої інституціоналізації на основі аналізу компонентної структури ресурсного базису розвитку із урахуванням національного, регіонального та місцевого рівнів управління природно-ресурсними активами (рис. 1).

Тобто, багаторівневність інституційного середовища потребує розмежування рівней інституціоналізації [4].

Розподіл функцій інституцій за ієрархічними рівнями може здійснюватися таким чином:

- національний рівень - розроблення методологічного, нормативно-методичного та правового забезпечення; проведення державної екологічної експертизи; формування економічного механізму природокористування; ліцензування екологічно небезпечних видів діяльності; державна політика щодо зон надзвичайних екологічних ситуацій; встановлення нормативів якісного стану природних ресурсів; реалізація міжнародних угод;

- регіональний рівень - регулювання використання природно-ресурсних активів місцевого значення; визначення нормативів забруднення природного середовища; впровадження економічного механізму природокористування; проведення моніторингу та обліку об'єктів природокористування і забруднення довкілля; розроблення програм впровадження природоохоронних заходів, визначення та реалізація інвестиційної політики; інформування населення та заінтересованих підприємств, установ і організацій з екологічних питань.

- місцевий рівень - проведення локального та об'єктного моніторингу; здійснення державного контролю за дотриманням природо-ресурсного законодавства; організація розробки місцевих ресурсних та екологічних програм та проектів.

До основних шляхи вдосконалення інституційного забезпечення можна віднести забезпечення чіткого розподілу обов'язків, відповідальності та джерел фінансування між інституціями; вдосконалення нормативно-правового забезпечення не тільки у галузях права, що безпосередньо торкаються питань природогосподарювання; запровадження системи інтегрованого управління на вертикальному та горизонтальному рівнях, що, зокрема, передбачає узгодження інтересів та ризиків всіх зацікавлених сторін; стимулювання розвитку інноваційних форм.

Принципове системне бачення вказаних положень як єдиного цілого процесу розбудови механізму розвитку природно-ресурсних відносин, також втілюється в тому, що він охоплює всі етапи економічного циклу господарської діяльності: виробництва, обміну, розподілу, споживання і накопичення.

Такий підхід до використання природно-ресурсних активів створює можливості для цільового управління ними. Системно-якісне природогосподарювання повинно здійснюватися на засадах

гармонізації прямих економіко-екологічних та зворотних еколого-економічних відносин в суспільних інтересах.

Інституціоналізація природно-ресурсних відносин здатна активізувати процеси раціонального використання потенціалу природно-ресурсних активів та ефективного застосування екологічних послуг в Україні. За рахунок формування сучасного відповідного інституційного середовища виникає об'єктивна можливість забезпечити виконання природними ресурсами ролі базису реального покращення життя народу України на основі капіталізації природних ресурсів через систему інноваційних методів, механізмів, інструментів та важелів природогосподарювання. При цьому значною мірою досягнення позитивних зрушень пов'язане з проблемою вилучення та адекватного розподілу природно-ресурсної ренти саме еколого-економічного типу. Втім, інституційне реформування сфери природогосподарювання у такому напрямі потребує застосування комплексу організаційно-правових, економічних, управлінських та інших заходів, що базуються на нетрадиційних для України методологічних підходах, але притаманних розвинутим країнам світу. Серед них одночасне реформування існуючої структури державного управління природогосподарюванням та вдосконалення нормативно-правової бази, яке орієнтує на регулювання природно-ресурсних відносин в напрямі досягнення системної гармонізації інтересів економіки, суспільства та природи.

Підсумовуючи вищенаведені міркування та аргументи щодо побудови інституційного середовища природогосподарювання як сегменту національної економіки (що поєднує природогосподарювання з безпосередньо господарською діяльністю), можна запропонувати інноваційне бачення системної моделі цього інституційного середовища (рис. 2).

Основними середовищеутворюючими блоками цієї системи виокремлено:

- первинні фундаментальні інститути, що імперативно визначають змістовне наповнення природогосподарювання як економічний та організаційний феномен;

- вторинні надбудовні інститути, що мають своєю метою реалізувати детермінуючі функції фундаментальних інститутів;

- механізми та відповідне інструментальне оснащення, за допомогою яких саме і буде забезпечуватися цільові функціонали природогосподарювання як сегменту національної економіки, що побудоване на засадах самореалізації, державного менеджменту та ринкових регуляторів природогосподарювання як бізнес-процесів;

- цільові функціонали, що мають бути реалізовані усією системою інституційного забезпечення розвитку природогосподарювання;

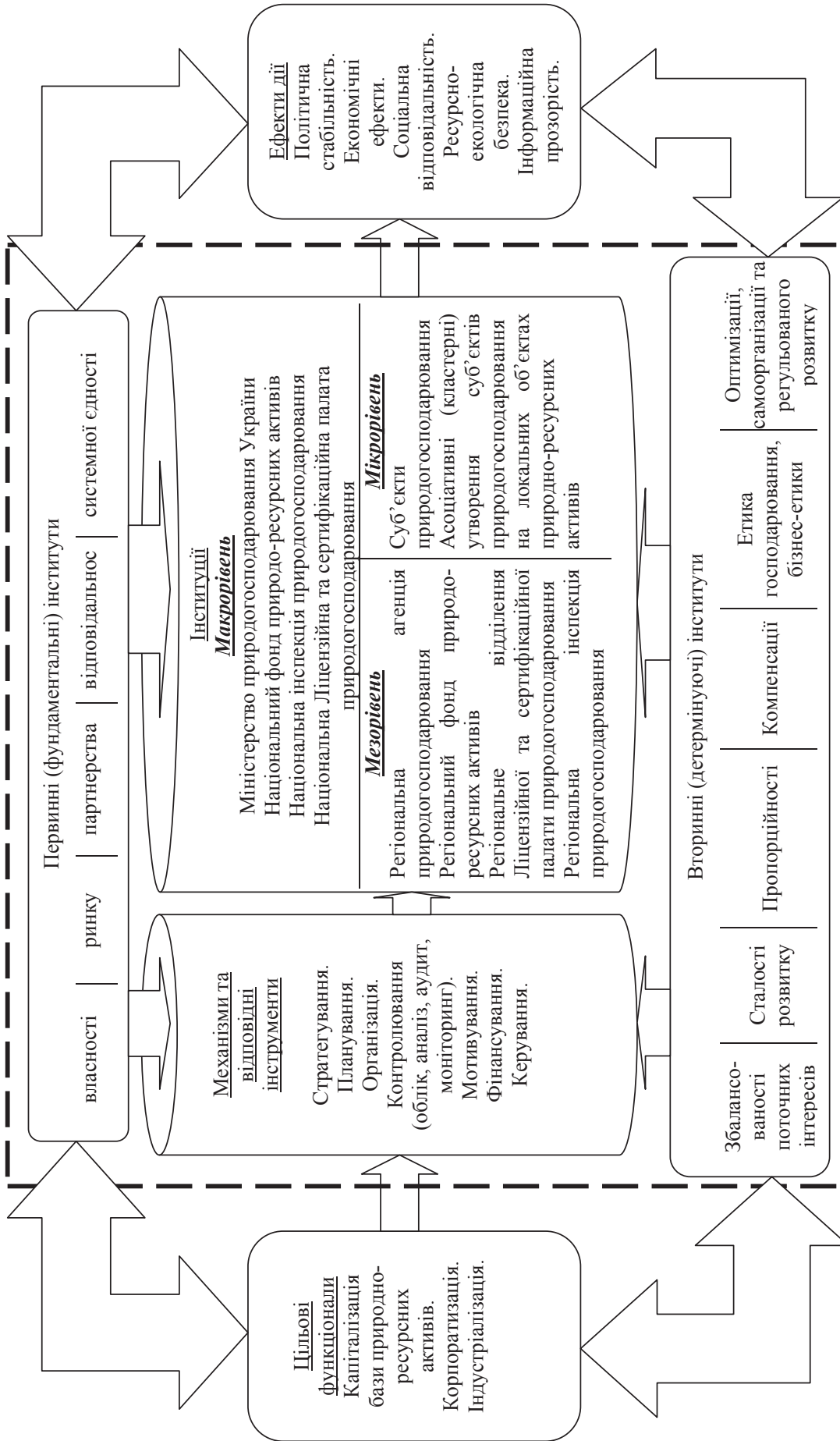

Рис. 2. Інституційне середовище природогосподарування в Україні

Джерело: авторська версія

- система інституцій, які самі і матеріалізують у просторі і часі дію відповідних інститутів природогосподарювання;

- ефекти дії характеризують дієвість синергічної інтеграційної взаємодії первинних та вторинних інститутів природогосподарювання через результативність запровадження відповідних механізмів та інструментів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Саме інституційне забезпечення природогосподарювання або інакше, інституційне середовище природогосподарювання, має стати інструментом та формоутворюючим фундаментом розвитку природогосподарювання як сегменту національної економіки.

Сучасні реалії природно-ресурсних відносин, каркасом яких виступають різноманітні організаційно-технологічні моделі природогосподарювання, потребують запровадження новітніх, інноваційних, модернізаційних за своєю суттю, змін на основі нетрадиційних методологічних підходів. Саме, пошук шляхів їх імплементації визначає перспективи подальших досліджень розглянутої проблеми.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Крутякова В.І. Ключові орієнтири інноваційної моделі економіки України на засадах сталого природогосподарювання. [Електронний ресурс] / Крутякова В.І. // Економіка: реалії часу. – 2014. – № 2 (12). – С. 175-183. Режим доступу: <http://economics.opu.ua/files/archive/2014/No2/175-183.pdf>

2. Харічков С.К. Крутякова В.І. Інноваційна модель економіки України на засадах невиснажливого природогосподарювання та природозбе-

реження / С.К. Харічков, В.І. Крутякова // Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі: [Колективна монографія] / НАН України, ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України, КПІ «Київський політехнічний інститут», Вища економіко-гуманітарна школа, асоціація сталого розвитку / за наук. ред. проф. Хлобистов Є.В. – Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2014. – 540 с. – п. 2.7. – С. 222-243

3. Голян В.А. Інституціональне середовище водокористування: сучасний стан та механізми вдосконалення // В.А. Голян. – Луцьк: Твердиня, 2009. – 772 с.

4. Інституціоналізація природно-ресурсних відносин: [Колективна монографія] / за заг. ред. д.е.н., проф., академіка НААН України М.А. Хвесика. – Київ: ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку», 2012. – 400 с.

5. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт. – К., 2000. – 198 с.

6. Герасимчук З.В., Вахович І.М., Голян В.А., Олексюк А.О. Трансформація інституціонального механізму природокористування в умовах глобалізації: економічні імперативи та системні суперечності: [монографія]. – Луцьк: Надстир'я, 2006. – 228 с.

7. Данилишин Б.М., Хвесик М.А., Голян В.А. Економіка природокористування: підручник. – К.: Кондор, 2010. – 465 с.

8. Рубель О.Є. Інституціоналізація економіки природокористування/ О.Є. Рубель, під ред. В.М. Степанова і НАН України, Ін-т проблем ринку та економіко-екол. Досліджень. – Одеса, 2014. – 518 с.

9. Манцуров І.Г. Інституційне планування в системі державного регулювання економіки [монографія] / І.Г. Манцуров. – К.: НДЕІ, 2011. – 655 с.